

НАУКОВІ ЗАСАДИ розвитку

соціальної педагогіки дозвілля

МАКСИМОВСЬКА Н. О.

УДК 378.013.42

Розвиток нових галузей наукового знання відбувається зокрема через узагальнення здобутих досліджень та виявлення протиріч, які є рушійними силами подальшого пізнання. Об'єктивною потребою сьогодення є перспективна розробка соціально-педагогічних наукових підвалин та визначення нових сфер практичної діяльності. Одним з напрямів розвитку сучасної соціальної педагогіки є виявлення та активізація соціально-виховного потенціалу різних складників соціального простору, зокрема сфери дозвілля. На нашу думку, у сучасних умовах зв'язок сфери дозвілля та соціальної педагогіки дещо глибший, ніж організація відпочинку в літньому таборі для дітей за всієї відповідальності цієї соціально-педагогічної роботи, та ширший, ніж підготовка та проведення регіональних святкових заходів, незважаючи на міцний соціально-виховний потенціал таких дій. Аналіз соціально-педагогічних можливостей сфери дозвілля має відбуватися у вимірі інформаційного суспільства, який зумовлює зміни в соціокультурному середовищі з позицій соціальної педагогіки, яка розвивалася в нашій країні протягом останніх двадцяти років, також з огляду на виклики трансформаційних проблем сфери дозвілля в нашій країні.

Про соціально-педагогічні можливості дозвіллевої сфери свідчать наукові доробки фахівців у галузі філо-

софії, культурології, соціології, педагогіки, соціальної педагогіки: Р. Азарової, А. Воловика, В. Дулікова, В. Кірсанова, Т. Кисельової, Р. Костецьки, В. Пічі, С. Пішуна, І. Петрової, В. Суртаєва, Б. Титова, В. Туєва, Н. Цимбалюк, Д. Шамсутдінової, та ін. Важливість дослідження процесів соціального розвитку особистості засобами дозвіллевої діяльності доводять також учені, які вирішували специфічні соціально-виховні проблеми: В. Гладиліна, Т. Гончар, О. Гончарова, О. Діба, Т. Зрелова, Ю. Клейберг, Г. Колик, С. Лаврецова, Ю. Моздоківа, Л. Сайкіна, А. Фатов, С. Цюлюпа та ін.

Однак необхідним, на нашу думку, є обґрунтування й узагальнення наукових підвалин саме соціальної педагогіки дозвілля як перспективного напрямку розвитку цієї науки, означення можливостей її практичного застосування, що й буде метою статті.

Розвиток наукових засад будь-якої галузі зумовлений об'єктивною потребою суспільства та наявністю певного теоретичного базису, який стає підґрунтям розгалуження системи наукових висновків, що потребують подальшого поглиблення та конкретизації. Дослідження соціально-педагогічного аспекту сфери дозвілля зумовлює пошук відповідей на проблемні питання: якщо можливо реалізувати соціальне виховання у сфері дозвілля, то як зробити цей процес ефективнішим?; яким чином дозвіллеві простір має бути організований для того, щоб позитивно впливати на процес соціалізації соціальних

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

суб'єктів?; хто здійснюватиме професійну організацію дозвілєвої діяльності?; які соціально-виховні можливості дає поєднання традицій і новацій у сфері дозвілля? На нашу думку, пошук відповідей на ці та інші запитання відчиняє двері на шляху до формування соціальної педагогіки дозвілля як напряму розвитку наукового соціально-педагогічного знання й практичної діяльності.

Передумовами появи ідеї самостійного дослідження соціальної педагогіки дозвілля стали: об'єктивні соціокультурні умови інформаційного соціуму, інтенсивний розвиток сучасної соціальної педагогіки, трансформаційні проблеми самої сфери дозвілля. Власне вказану логіку ми пропонуємо для викладення авторської позиції щодо означеної проблематики.

Сучасний соціальний простір швидкими темпами наближається до нового якісного стану – інформаційного суспільства, який визначають як «цивілізацію, основою розвитку й існування якої є особлива нематеріальна субстанція, умовно іменована «інформацією», що має властивість взаємодії як з духовним, так і з матеріальним світом людини» [3]. Розуміння сутності нового суспільства полягає в тому, що, з одного боку, інформація формує матеріальне середовище життя людини, постаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних систем та ін., а з іншого – є основним засобом міжособистісних взаємин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої. З одного боку, інтенсифікуються соціальні зв'язки, з іншого – відбувається опосередкування засобів взаємодії, а також певне протиставлення матеріальних та духовних складників соціального середовища. Таким шляхом інформація визначає водночас соціокультурне життя людини та її матеріальне буття.

Оскільки провідною ознакою інформаційного соціуму є його глобалізація як процес усвітньої економічної політичної, культурної інтеграції та уніфікації, то небезпечно значення мають і глобальні проблеми. Існування соціальних суб'єктів зумовлене жорсткими

законами глобалізації, інформатизації, економічних та політичних криз, екологічних негараздів, техногенних катастроф. Специфічні соціальні умови, зокрема процес глобалізації, неоднозначно відбиваються на соціальному розвитку особистості. Існує небезпека поглинання особистості, втрата суто людських якостей та здавна налагоджених соціальних зв'язків у процесі глобального розширення соціального простору.

Серед усеосяжних проблем сучасності найактуальнішими є: геополітичне розшарування регіонів планети, криза світової економіки, екологічні негаразди, як наслідок – погіршення стану природного людського середовища, хвороби, міграція, тероризм, безробіття, зубожіння тощо. Не складно передбачити негативний соціальний результат цих проблем, вирішення яких, безумовно, залежить не тільки від політичних, економічних, правових умов. До того ж, вони є комплексними, одна зумовлює іншу, потребують співпраці вчених різних галузей. Отже, глобальні проблеми відбивають суттєві негаразди, що охоплюють економічну, енергетичну, демографічну, духовну, соціальну, екологічну й інші сфери людського існування. Вочевидь, указане призводить до порушення процесу позитивного соціального розвитку особистості на різних рівнях соціуму, спричиняє соціальну безвідповідальність, нігілізм, пасивність. Подолання цих проблем залежить від представників людства, від того, як індивід ставить до соціального буття, чи здатен докласти власних зусиль до подолання негараздів.

Оскільки подолання наслідків глобалізації потребує пошуку нестандартних шляхів їх вирішення, підтримуємо думку Г. Лактіонової, яка зауважує, що, «з одного боку, глобалізація створює додаткові можливості для розвитку особистості, а з іншого, – потребує міцної й широкої культурної бази, сформованого духовного стрижня. Саме це гарантує в умовах інтенсифікації культурних зв'язків зниження ризику негативного впливу тих культурних стандартів, норм поведінки, які призводять людину до деградації» [6, с. 2]. Поділяючи думку вченого, зауважимо, що процес збережен-

ня культури, «олюднення» соціальних зв'язків можливий через активізацію соціально-виховного потенціалу сфери дозвілля як такої, що дозволяє людині сьогодні брати свідому активну участь у підвищенні рівня культури в умовах інформатизації.

Вочевидь, як глобальну проблему визначають насамперед необхідність збереження людської особистості. Тобто, перефразуючи відоме висловлювання «подібне – подібним», на виклики глобалізації та соціальні проблеми, до яких цей процес призводить, «ліки» мають бути знайдені в соціальному, зокрема дозвіллевому просторі. Відтак, нині місце й роль людини в соціумі мають визначатися власною активністю, рівнем соціального інтересу, творчої самореалізації. Для цього соціальна педагогіка, одним із завдань якої є створення умов для соціального розвитку індивіда, досліджує різні сфери соціального буття, зокрема й дозвіллеву, з метою використання позитивного ресурсу для вдосконалення процесу набуття людиною соціальних цінностей, формування якостей, необхідних для гуманізації життєдіяльності.

Глобальні проблеми інформаційного соціуму впливають на всі сфери соціального буття. Продовжуючи викладення власного погляду, зауважимо, що сучасна дозвіллева сфера є доволі проблемною. Аналізуючи позиції дослідників щодо сучасного дозвілля [1; 2; 9; 10], можна виокремити проблеми, що опосередковано стосуються соціального середовища та безпосередньо – дозвіллевого простору. Їх можна класифікувати на загальносоціальні та специфічні проблеми організації сфери дозвілля.

Серед загальносоціальних проблем щодо сфери дозвілля можна акцентувати на таких: високий рівень соціальної ригідності соціальних суб'єктів, низький рівень духовності, міжгрупові конфлікти, соціальна напруженість, проблеми національної ідентичності, втрата традицій, духовної єдності поколінь, ціннісна нестабільність, споживацтво в соціальному житті, маргіналізація певних категорій населення.

Серед специфічних проблемних зон –

низький рівень дозвіллевих уподобань соціальних суб'єктів та дозвіллевої кваліфікації, нестача підготовлених фахівців для роботи у сфері дозвілля, її несистематизована інфраструктура, брак поінформованості громадян про можливості та ресурси дозвіллевої діяльності, низький рівень мотивації до соціально-продуктивного дозвіллевого функціонування, надмірна комерціалізованість дозвілля, недосконалість та застарілість форм роботи в дозвіллевій сфері. Також зазначимо, що типовими є проблеми індивідуалізації в дозвіллевому виборі, вестернізації (масового запозичення та необґрунтованого використання масової культури в дозвіллі) та стереотипізації змісту дозвіллевої діяльності, що не сприяє розвитку творчих виявів у сфері дозвілля.

На нашу думку, наразі можна певним чином інтегрувати набуті знання з можливостей дозвілля з метою розвитку соціальної педагогіки в цьому напрямі. Зробимо кілька зауважень щодо сучасного стану соціальної педагогіки в Україні, який уможливило науковий крок у бік дослідження дозвілля.

По-перше, подолавши двадцятирічну межу свого розвитку, молода наука певним чином визначилася з предметом, категоріальним апаратом, структурою, можливостями технологізації.

По-друге, очевидно, що соціальну педагогіку цікавить соціальний розвиток, соціалізація особистості протягом життя, соціально-виховні можливості різноманітних груп та об'єднань, соціально-педагогічні перспективи різних соціальних інститутів та сфер життєдіяльності.

По-третє, сфера дозвілля традиційно викликала зацікавленість педагогів, а в сучасних умовах саме фахівці – соціальні педагоги мають оцінити проблеми та перспективи організації дозвілля крізь призму вже напрацьованого соціально-педагогічного знання.

Підтримуємо думку А. Рижанової, що предметом соціальної є соціальне виховання соціальних суб'єктів у всіх сферах соціуму [8, с. 14]. Саме таке розуміння дає можливість визначити орієнтири соціальної педагогіки дозвілля.

Насамперед зауважимо, що інтерпретація поняття дозвілля має принципове значення для обґрунтування соціальної педагогіки дозвілля. Дозвілля як наукове поняття аналізували з різних позицій, в основу яких покладено такі параметри: у контексті вільного часу (часовий вимір), у контексті вільно обраної діяльності (діяльнісний вимір), у контексті отримання задоволення та відпочинку (емоційно-рекреаційний вимір) та ін. На нашу думку, поняття «дозвілля» не має однозначного вимірювання та може ґрунтуватися на інтеграції різних підходів. Так, В. Кірсанов глибоко розробляючи проблему педагогічної діагностики організації дозвілля, пропонує комплексну модель (тривимірну), яка має три площини розуміння дозвілля через його функції (розвиток, рекреація, розваги) [5]. Уважаємо, що для соціально-педагогічного напряму дослідження сфери дозвілля доцільними є змістовний (активізація соціально-виховного потенціалу), інтеграційний (об'єднання та координація зусиль у сфері дозвілля), просторовий (раціональна організація та оптимізація дозвіллевого простору) підходи, які відбивають сутність соціальної педагогіки й зумовлюють пошук шляхів подолання основної проблеми, що вирішує соціально-педагогічне знання та практика, а саме протиріччя між індивідуальним та соціальним складниками розвитку особистості.

Якщо аналізувати дозвілля в соціально-педагогічному контексті, то необхідно зауважити, що дозвіллева сфера – це сфера соціального буття, що вимірюється кількісним та якісним критеріями, у якій особистість здійснює власний вибір, визначається щодо культурних уподобань. Дозвілля – це надані можливості в структурі вільного часу, а не регульована декларативна діяльність. Отже, у процесі організації сфери дозвілля та дозвіллевої активності соціальних суб'єктів має відбуватися мотивація, активізація, стимулювання до просоціальних дозвіллевих уподобань, оскільки ми розглядаємо дозвілля в контексті соціального виховання. Обрання та реалізація дозвіллевої діяльності соціальним суб'єктом залежить від рівня його соціального розвитку, доцільної та осучасненої організації самої

сфери дозвілля, узгодженості керівної діяльності суб'єктів її розбудови, запровадження новітніх форм і методів роботи фахівців.

З урахуванням того, що сфера дозвілля надає можливість вільного вибору, та від того, якою діяльністю вона заповнена, залежать розвиток людини, реалізація її творчого потенціалу та соціальної активності. Отже, соціальна педагогіка, застосована в дозвіллевій сфері, має бути механізмом соціальної реалізації та самореалізації особистості, профілактики негативних явищ у соціальному середовищі, педагогізації соціального простору, включення особистості в соціум.

Предметом соціальної педагогіки дозвілля є створення умов для гармонізації соціального розвитку людини, групи, суспільства через відповідну (дозвіллеву) сферу. Мета соціальної педагогіки дозвілля – створення оптимальних дозвіллевих умов, що сприятимуть ефективній соціалізації особистості й груп, активізація виховного потенціалу закладів та інших структурних елементів сфери дозвілля, яка має інтенсифікувати педагогізацію соціуму засобами дозвілля, продуктивна інтеграція особистості в соціальний простір через дозвіллеве середовище.

Провідний принцип соціальної педагогіки дозвілля – гармонізація соціального розвитку соціальних суб'єктів у сфері дозвілля. Його дія полягає в тому, що під час здійснення різних видів дозвіллевої діяльності, обраних за власним уподобанням, людина здійснює східцями соціальних цінностей суспільства (від сімейних, соціальної групи, регіональних до загальнолюдських).

Функціональне навантаження цього напряму має такі складники: 1) дослідження дозвіллевої сфери в Україні з урахуванням соціально-виховного потенціалу, 2) аналіз доробок та практики організації дозвілля за кордоном і адаптація до вітчизняних умов, 3) відновлення та вдосконалення традиційних форм дозвілля, що мають соціально-творчу спрямованість; 4) вивчення дозвіллевих уподобань різних категорій населення з метою підвищення їхнього соціально-виховного рівня; 5) технологізація соціально-педагогічної роботи у

сфері дозвілля; б) розширення та оптимізація дозвіллевого простору. Серед завдань соціальної педагогіки дозвілля – формування культури дозвілля в процесі соціалізації соціальних суб'єктів, мотивування особистості та груп на якісне та змістовне соціально-педагогічне дозвілля, розвиток позитивного соціально-виховного потенціалу спеціалізованих дозвіллевих закладів, що створюють обличчя соціального простору, створення відкритої соціально-педагогічної системи в дозвіллевій сфері, вирішення завдань соціальної педагогіки через дозвілля (профілактика соціальних відхилень, координація зусиль з метою регулювання сфери дозвілля), анімація соціального буття (спрямування власного позитивного соціального потенціалу на вдосконалення соціуму), стимулювання позитивної дозвіллевої активності.

Результат, очікувальний за умови практичного застосування соціальної педагогіки сфери дозвілля, – подолання розмежування та споживацтва соціальних суб'єктів, розвиток їхнього самоактивності, посилення духовних напрямів усупереч комерціалізованим формам дозвілля. Також важливим здобутком має стати збереження традицій національних видів і форм дозвіллевої діяльності, уведення нових глобальних форм, що дозволять адаптуватися до нових умов соціального середовища.

Удосконалення сфери дозвілля з метою запровадження соціально-педагогічної діяльності передбачає створення відкритої соціально-педагогічної системи. Тракуємо її як сукупність взаємопов'язаних компонентів, які уможливають активізацію сфери дозвілля соціально-педагогічними засобами та реалізацію дозвіллевої діяльності різних соціальних груп з метою підвищення ефективності соціального виховання і особистості, і соціуму. Зауважимо, що сучасні тенденції трансформації сфери дозвілля доцільно аналізувати в загальнолюдських масштабах (глобалізація), у межах регіону (європейська інтеграція), країни (національний характер), регіону країни (схід – захід), масштабах місця проживання (місто – село, промислові центри). Тобто інфраструктура, зміст, дозвіллеві вподобання мають зважати на мож-

ливості різнорівневого наповнення дозвілля, що також відбиває соціально-педагогічний аспект дозвіллевої діяльності, під час якої об'єднуються цінності різних рівнів організації соціального середовища.

Відтак, необхідно впровадити в суспільну практику дієвий механізм, що допоможе адаптуватися, розвинутися та вийти на новий щабель розвитку особистості й спільнотам різного рівня, незважаючи на певні складнощі трансформації соціального простору. На нашу думку, це буде ефективним завдяки розробці та запровадженню концепції соціально-педагогічної системи організації дозвіллевого простору.

Організація соціально-педагогічної системи у сфері дозвілля можлива за умов запровадження різнорівневого підходу (особистість – соціальна група – соціум) та дотримання таких умов: активізація виховного потенціалу складників дозвіллевої сфери, інтеграція зусиль різних соціальних інститутів щодо вдосконалення дозвіллевого простору та вподобань соціальних суб'єктів, ефективна організація та регулювання сфери дозвілля залежно від її специфіки, підготовка фахівця, здатного планувати, організувати та регулювати соціально-виховну діяльність у сфері дозвілля, запровадження нових методів і форм роботи, які відповідають потребам соціальних суб'єктів та вимогам сучасності.

Отже, розглянувши можливості й перспективи соціальної педагогіки дозвілля як наукового напрямку та сфери практичної діяльності, зауважимо, що доцільно розглядати її в контексті інформаційного суспільства, яке формується в нашій країні, урахувавши здобутки соціальної педагогіки, предметом якої є соціальне виховання соціальних суб'єктів, а також зважати на проблеми сучасної сфери дозвілля, які призводять до появи нових специфічних проблем дозвіллевої активності соціальних суб'єктів. Перспективами подальшого наукового пошуку та практичної діяльності є побудова концепції соціально-педагогічної системи у сфері дозвілля, інтенсифікація підготовки фахівців – соціальних педагогів для роботи у сфері дозвілля з використанням новітніх тенденцій та потреб сьогодення.

Література

1. **Азарова Р. Н.** Социально-педагогическая организация досуга учащейся молодежи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Р. Н. Азарова. – М., 2005. – 373 с.

2. **Белецька І. В.** Сучасна соціокультурна ситуація у сфері дозвілля молоді / І. В. Белецька // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2010. – № 9. – С. 71 – 76.

3. **Зоценко О. В.** Інформаційне суспільство: ознаки і динаміка / О. В. Зоценко // Інтелект. Особистість. Цивілізація : темат. зб. наук. пр. із соц.-філос. проблем. – Донецьк, 2004. – № 3. – С. 27 – 32.

4. **Келле В. Ж.** Процессы глобализации и динамика культуры / В. Ж. Келле // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 1. – С. 69 – 70.

5. **Кірсанов В. В.** Теоретико-методологічні та методичні засади педагогічної діагностики організації дозвілля : монографія / В. В. Кірсанов. – К. : Альтпрес, 2006. – 352 с.

6. **Лактіонова Г.** Виховання в епоху глобалізації: нові можливості, нові ризики / Г. Лактіонова // Шлях освіти. – 2005. – № 4. – С. 2 – 6.

7. **Петрова І. В.** Дозвілля в зарубіжних країнах / І. В. Петрова. – К. : Кондор, 2008 – 408 с.

8. **Рижанова А. О.** Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному аспекті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.05 / А. О. Рижанова. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 44 с.

9. **Скляр С. Ю.** Соціокультурні трансформації дозвіллевого простору молоді в умовах суспільних перетворень в Україні / С. Ю. Скляр // Соціальні технології. – 2010. – № 10. – С. 206 – 214.

10. **Цимбалюк Н. М.** Інституціональна модернізація культурно-дозвілєвої сфери в Україні : дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.04 / Наталія Миколаївна Цимбалюк. – К., 2005. – 40 с.

* * *

Максимовська Н. О. Наукові засади розвитку соціальної педагогіки дозвілля

Статтю присвячено науковим основам соціальної педагогіки дозвілля, яка актуалізується в соціокультурних умовах інформаційного суспільства. Окреслено перспективи соціальної педагогіки дозвілля як напряму розвитку цієї науки. Розглянуто зв'язок між гло-

бальними проблемами (екологічними, політичними, економічними тощо) та порушенням процесу позитивного соціального розвитку особистості на різних рівнях соціуму, що спричиняє соціальну безвідповідальність, нігілізм, пасивність. Автор підкреслює важливість застосування досвіду соціальної педагогіки дозвілля та правильної організації дозвілєвої сфери у вирішенні цих питань.

Ключові слова: сфера дозвілля, інформаційне суспільство, соціальне виховання.

Максимовская Н. А. Научные принципы развития социальной педагогики досуга

Статья посвящена научным основам социальной педагогики досуга, которая актуализируется в социокультурных условиях информационного общества. Очерчены перспективы социальной педагогики досуга как направления развития данной науки. Рассмотрена связь между глобальными проблемами (экологическими, политическими, экономическими и т.д.) и нарушением процесса позитивного социального развития личности на разных уровнях социума, что ведёт к социальной безответственности, нигилизму, пассивности. Автор подчёркивает важность использования опыта социальной педагогики досуга и правильной организации сферы досуга в решении данных вопросов.

Ключевые слова: сфера досуга, информационное общество, социальное воспитание.

Maksymovs'ka N. O. Scientific Principles of Leisure Time Social Pedagogy

The article is devoted to the scientific basis of leisure time social pedagogy, which is actualized in the socio-cultural conditions of information society. The perspectives of leisure time social pedagogy as a branch of pedagogy are outlined. The connection between global issues (environmental, political, economic, etc.) and disturbance in the social development of the personality at all levels of society, which leads to social irresponsibility, nihilism, and passivity, is discussed. The author emphasizes the necessity to apply practices of leisure time social pedagogy and adequately organize leisure time in addressing these issues.

Key words: leisure, information society, social education.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.